

Ненад ФЕЈИЋ
Université des Antilles et de la Guyane
Schoelcher-Martinique
France

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА РАТОВЕ ДУБРОВНИКА

Апстракт: Дубровачки извори, али и савремена медијевистика, на-зивају, готово без изузетка, “ратовима” све оружане сукобе Дубровника са страним силама у средњем веку. Полазећи од те констатације, аутор прво утврђује њихов број: четрнаест, од краја XII века (рат са великим жупаном Стефаном Немањом) до средине XV века (рат са херцегом Стефаном Вукчићем-Косачом), затим настоји да успостави типологију дубровачких ратова, који се могу, на темељу одређених критерија размотрених у раду, поделити у три категорије: ратови са владарима лозе Немањића (крај XII–почетак XIV века), ратови у оквиру војно-поморских коалиција (друга половина XIV века), и ратови са босанским краљем и обласним господарима (XV век). На крају аутор разматра положај најамника у дубровачким ратовима и упоређује га са положајем најамника у ратовима Венеције у XV столећу.

Mots clés: Dubrovnik (Raguse), guerres, Serbie, Venise, Genes, Bosnie, Adriatique, Italie mercenaires.

У великој студији о српско-венецијанским односима у XIII и XIV веку, објављеној пре више од двадесет година, Ружа Ћук је истакла улогу млетачког посредништва у ратовима између Србије и Дубровника.¹ Успомена на изузетног медијевисту, подстиче ме да се осврнем на нека питања природе дубровачких ратова у средњем веку. Када је реч о оружаним сукобима Дубровника, појам “рата” у

¹ Ружа Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986. (даље: Р. Ћук, *Србија и Венеција*). Видети нарочито, 19 (посредовање Венеције у другом рату против краља Уроша, 1275. године), 37 (посредовање у првом рату против краља Милутина, 1301-1302), 48-49 (посредовање у рату против Стефана Дечанског 1327-1328).

српској и међународној медијевистици ужива неприкосновени легитимитет. Занимљиво је да ни природа противника, ни интензитет, ни трајање сукоба нису у савременој историографији условили стварање специфичне типологије ратова у којима је учествовао Дубровник. Ратови су тако, оружани сукоби са српским владарима од краја XII до почетка XIV века, ратови су сукоби у оквиру војно-поморских коалиција на страни Венеције против Ђенове у “Задарском рату”, односно на страни Ђенове и Угарске против Венеције, у “Кјођанском рату”, у другој половини XIV века, као и сукоби са босанским обласним господарима у залеђу, у XV веку – иако се сви ти ратови као и облици учешћа Дубровника у њима по много чему разликују. Није савремена медијевистика одговорна за овакво подизање свих оружаних сукоба Дубровника на највиши могући степен хијерархијске лествице, “ратова”, не рецимо “оружаних сукоба”, “напада” или “опсада” (управо поменута дефиниција, чини се, боље би од појма “рата”, предочавала праксу дубровачких оружаних сукоба, на пример са Стефаном Немањом, односно кнезом Мирославом у XII или краљем Урошем у XIII веку).² Питање права вођења рата и закључивања мира истицано је, посебно од стране правних историчара, као једно од основних за одређивање државно-правног статуса града и територија у средњем веку, постојања односно непостојања пуног државног суверенитета Дубровника, нарочито од раздобља престанка млетачке врховне власти над градом и дистриктом.³ Међутим и историчари средњег века и правни историчари, указујући на

² Копнене операције кнеза Мирослава против Дубровника 1185. имале су за циљ освајање града, а неуспех опсаде означио је и крај рата. *Историја српског народа I*, Београд 1981. (даље: *Историја српског народа I*), 253-254. Војни поход који је лично предводио краљ Урош 1275. године такође се завршио опсадом града, а неуспех опсаде вероватно је означио и крај похода, *Историја српског народа I*, 356.

³ Видети нарочито : Branislav Nedeljković, *Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358-1460.g.)*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 15 (1967); исти, *Дубровачко-турски уговор од 23. октобра 1458.г.*, Зборник Филозофског факултета у Београду 11-1, (1970); исти, *Неколике карактеристике и опаске о дубровачком праву и држави XIV и XV века (1358-1460.г.)* Историјски часопис 18 (1971). Илија Митић, *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815)*, Zagreb 1988.

многобројне ратове које је водио, или можда тачније, којима је био изложен Дубровник у средњем веку, остали су привржени дубровачким документарним изворима као и списима локалних хроничара, који су без резерви, оружане сукобе, дефинисали као ратове. Јединствену одредницу “рата” увели су, дакле, и користили стари Дубровчани, а историчари каснијих поколења приклонили су јој се, чини се без већег двоумљења. Уз термин “рат” (*guerra*), јавља се у списима дубровачког нотара Томазина де Савере (1282-1284), истина само у пет исправа и термин “општи рат” (*guerra generalis*), али нажалост без објашњења, која би нам омогућила да га, на темељу неких поузданих мерила, разликујемо од “обичног рата”.⁴ Стриктна приврженост основној семантичкој одредници “рат” у дубровачким изворима омогућава једино представљање једног пописа војних сукоба од XII до XV века, са идентификацијом непријатеља и евентуално хронологијом непријатељстава. Сва остала мерила која би несумњиво допринела изради типологије дубровачких ратова почивају на ширим интерпретацијама, које опет у многome зависе од врсте изворне грађе, на којој почивају наша знања о појединим ратовима Дубровника, као и од епистемолошких избора и усмерености истраживача историје: од указивања на претходна ратна стања, уочљивих у повељама владара или обласних господара издатим Дубровнику по завршетку рата, која би за историчара државе и права могла бити једино пресудна, а која нису редовно помињана, преко инсистирања на свеопштој угрожености становништва града и дистрикта, уочљивих у одлукама већа о принудном повратку, о забранама боравка и трговања на територији непријатеља, о доградњи зидина или о мерама у прилог унутрашњем реду и миру, до варијација познијих дубровачких хроничара на тему тескобе, страха, све до случајева бекства градског становништва на оближња острва, те варијација које би задовољиле историчаре свакодневног живота у потрази за доказима о постојању стварног ратног стања, или макар ратне опасности у Дубровнику.

⁴ Spisi Dubrovačke kancelarije, knjiga II, Zapisi notara Tomazina de Savere 1282-1284, prepisao i uredio Dr Josip Lučić, Zagreb, 1984 (naročito notarski akti 898, 971, 973, 1011, 1255).

Уколико бисмо се задовољили основном, свеобухватном семантичком одредницом “рат” у дубровачким изворима, регистровали бисмо од краја XII до средине XV века (од поморске битке против кнеза Мирослава 1184. код села Пољица, северно од Дубровника, односно Мирослављеве опсаде Дубровника 1185. године, до закључења мира између херцега Стефана Вукчића Косаче и Дубровника 1454. године), четрнаест “ратова” у којима је град, на различите начине учествовао.⁵ Према хронолошким оквирима, од поменутих четрнаест ратова, један је вођен у XII веку, три у XIII, седам у XIV, и три у XV веку. У првом рату Дубровник је признавао врховну власт норманског краља, у седам следећих ратова, врховну власт Венеције, а у последњих шест ратова врховну власт угарског краља. Од укупно четрнаест ратова, девет их је Дубровник водио против суверених владара или држава, а пет против обласних господара, лишених пуног владарског суверенитета али подједнако моћних и опасних за слободу града. Најзад, од четрнаест ратова, четири је вођено у XII и XIII столећу, из којих се нису сачувале књиге одлука дубровачких већа, и о којима сведоче хроничари из каснијих столећа, док је дубровачка архивска грађа за други рат Дубровника против краља Милутина (1317-1318) и за рат против Стефана Дечанског (1327-1328) само делимично сачувана.

Да су којим случајем, изричита помињања рата, у повељама и писмима размењеним између страних сила и Дубровника, или у записницима већа дубровачке општине, представљала за историчаре једино важећа мерила за утврђивање постојања претходних неприја-

⁵ Рат против кнеза Мирослава (1184-1185), рат против краља Владислава (1234), први рат против краља Уроша (1252-1254), други рат против краља Уроша (1275), први рат против краља Милутина (1301-1302) други рат против краља Милутина (1317-1318), рат против краља Стефана Дечанског (1327-1328), „Задарски рат“ у којем је Дубровник учествовао на страни Венеције против Ђенове (1351-1355), „Кјођански рат/рат око Тенедоса“ у којем је Дубровник учествовао на страни Угарске и Ђенове против Венеције (1378-1381), рат против кнеза Војислава Војиновића (1359-1362), рат против жупана Николе Алтомановића (1370-1371), рат против босанског краља Стефана Остоје (1403-1404), и ратови против босанских господара, војводе Радослава Павловића (1430-1432) и херцега Стефана Вукчића Косаче (1451-1454).

тељстава, укупан број у историографији признатих ратова био би, нема сумње, скромнији: тако се уговором између великог жупана Стефана Немање и кнеза Мирослава с једне и Дубровчана с друге стране, склопљеном 27. септембра 1186. доиста склапа мир (расет fecerunt),⁶ али већ уговор са краљем Владиславом, закључен између септембра 1234. и априла 1235. године, посвећен је будућим односима, и не помиње изричито претходно ратно стање.⁷ Два таласа непријатељстава у првом рату Дубровника против краља Уроша (1252-1254), окончана су, први 1252. године и други 1254. године обнављањем односа и признавањем међусобних обавеза, али не и изричитим помињањем претходног ратног стања,⁸ а документи о склапању мира, након другог рата између Дубровника и краља Уроша 1275. године, нису сачувани.⁹ Од почетка четрнаестог столећа почињу да теку, са мањим прекидима, сачуване серије одлука дубровачких већа, па је и о првом рату Дубровника са краљем Милутином (1301-1302) сачувано доста вести, али не и званични документ о склапању мира:¹⁰ ипак одлука дубровачког Великог већа од 24. маја

⁶ *Дубровачка акта и повеље*, Књига I, свеска 1, сабрао и објавио Јован Радонић, Београд 1934, 7-9.

⁷ *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae*, Bosnae, Ragusii, edidit Fr. Miklosich (даље: Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*), Reprint, Graz 1964, 25; Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1, (даље: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*), Ср. Карловци 1929, 16.

⁸ Повластица краља Уроша Дубровчанима: Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica* 45-47; *Законски споменици српских држава средњега века*, прикупио и уредио Стојан Новаковић (Даље: Ст. Новаковић, *Законски споменици*) Београд 1912, 150-152; Заклетва Дубровчана краљу Урошу, Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 47-48, Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 152-154: у деветој тачки заклетве дубровачког кнеза краљу, постоји додуше наговештај о претходном ратном стању у формулацији : „чељад земље краљевства ти коју смо пленовали и јест у нас ... да ју подамо“, 153; *Историја српског народа* I, 348.

⁹ *Историја српског народа* I, 356.

¹⁰ Бариша Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301-1302?*, (даље: Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301-1302*), ЗРВИ 17 (1976), 417-423.

1302. године, која је овластила кнеза “ad tractandum, firmandum et componendum pacem et concordiam”, са српским послаником, јасно говори о претходном ратном стању.¹¹ О другом рату Дубровника против краља Милутина (1317-1318) сведоче, и то непотпуно, дубровачки извори, који за 1317. годину нису у целости сачувани, као ни повеља српског владара, која би потврђивала склапање мира.¹² О рату Дубровника против Стефана Дечанског (1327-1328), као и о претходном, другом рату против краља Милутина, сачуване су само непотпуне вести из дубровачких извора, које потврђују непријатељства, али до нас није дошла повеља српског владара која би поуздано сведочила о околностима њиховог окончања.¹³ Рат са кнезом Војиславом Војиновићем (1361-1362) окончан је посредовањем цара Уроша, који је 1362. издао повељу: у формулацији повеље, српски цар иступа као посредник и помириатељ, мада ни у овом случају мир није склопљен директно између зараћених страна.¹⁴ Од напада Николе Алтомановића (1370-1371), синовца Војислава Војиновића, Дубровчани су претрпели знатне штете, иако су против младог жупана ратовали у оквиру једне широке коалиције, у којој су учествовали и Мрњавчевићи и Балшићи.¹⁵ До формалног окончања дубровачког учешћа ни у овом рату није дошло, пошто се над земљама Мрњавчевића наднела турска опасност, а и притисак Николе Алтомановића на Дубровник је тада попустио.

Ратне операције Дубровника у оквиру великих војно-поморских коалиција на страни Венеције против Ђенове (Задарски рат 1351-1355) и на страни Ђенове и угарског краља против Венеције

¹¹ *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum, V, collegit et digessit Josephus Gelcich, Zagrabiae* (даље : *Mon.Rag.*), 1897, 28-29.

¹² *Историја српског народа I*, 473.

¹³ Бариша Крекић, *О рату Дубровника и Србије 1327-1328.*, (Даље: Б. Крекић, *О рату Дубровника и Србије 1327-1328.*), ЗРВИ 11 (1968), 193-203, 193. *Историја српског народа I*, 497-499.

¹⁴ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 183-185; *Историја српс. нар. I*, 581.

¹⁵ У окршајима са Николом Алтомановићем, допао је заробљеништва велики број Дубровчана за које је општина морала жупану исплатити 4 000 дуката, а штете од ратних разарања износиле су према проценама самих Дубровчана 30 000 дуката, *Историја српског народа I*, 594.

(Кјођански рат/рат око Тенедоса),¹⁶ стварно су окончане Задарским (1358) односно Торинским миром (1381): у првом се Дубровник помиње само једном, у контексту предаје Далмације “од Кварнера до Драча”, уз остале градове који прелазе под власт угарске круне,¹⁷ а у другом се име града под Срђем ни не помиње.¹⁸ Као ни питање државно-правног статуса Дубровника у миру, под Венецијом до 1358. и нарочито под Угарском, након Задарског мира, тако ни питање учешћа града у рату, односно питање постојања ратног стања, не може бити решено уважавањем једино формалних критерија, односно постојањем уговора о миру. Ратови са српским владарима од XII до почетка XIV века, према данас постојећим сазнањима, завршавани су без изричитог помињања претходног ратног стања (осим у случају првог рата са великим жупаном Стефаном Немањом), односно додељивањем повеља о слободи кретања и трговања Дубровчанима и прихватањем од стране потоњих, одређених обавеза у земљи српских владара.¹⁹ Ратови у оквиру војно-поморских коалиција Ђенове и Венеције завршавани су, напротив, опширним уговорима о миру, у којима се изричито помињало претходно ратно стање, али се у тим уговорима Дубровник делимично или у потпуности заобилазио.

Рат који је против Дубровника водио босански краљ Стефан Остоја (1403-1404), у време борби између Ладислава Напуљског и Жигмунда Луксембуршког за угарску круну, одликовао се изузетном жестином и укључио је посредно, поред угарских претендената,

¹⁶ Бариша Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса (1378-1381)* (даље : Б. Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса*), ЗРВИ 5 (1958), 21-47; енглески превод са проширеном библиографијом: *Dubrovnik (Ragusa) and the war of Tenedos/Chioggia (1378-1381)*, у књизи истог аутора: *Unequal rivals, essays on relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries*, Dubrovnik 2007, 303-334.

¹⁷ Текст уговора о миру објављен у: Giovanni Lucio, *Storia del Regno di Dalmazia e di Croazia*, Trieste 1896, 546-548.

¹⁸ Текст уговора о миру објављен у: S. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, vol. IV, Zagreb 1874; Б. Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса*, 44.

¹⁹ Једини изузетак могао би се наћи у посредном помену претходног ратног стања, односно у обећању дубровачког кнеза српском краљу Урошу о враћању заробљеника из 1254. године (нап. 8).

и најистакнутију босанску властелу Хрвоју Вукчића, Сандаља Хранића и Павла Раденовића. Сукоб се ипак, после многих војних и политичких обрта, у којима су Дубровчани испољили велику војну одлучност и дипломатску вештину у одбрани слободе и привржености Жигмунду Луксембуршком завршио преговорима на угарском двору у Будиму, уз краљево посредовање, а не непосредним склапањем мира, између краља Остоје и Дубровника.²⁰ Напротив, Конаваоски рат (1430-1432), који је Дубровнику наметнуо војвода Радослав Павловић, и рат херцега Стефана Вукчића Косаче против Дубровника (1451-1454) завршени су преговорима, и разменом докумената о миру непосредно између зараћених страна, чији нам је садржај познат из повеља Радослава Павловића од 25. октобра 1432. године²¹ и херцега Стефана Вукчића-Косаче од 10. априла 1454.²² године, издатих Дубровнику: у обе повеље се претходно ратно стање изричито помиње. Може се тако уочити да су, од четрнаест ратова, колико су их укупно водили, само четири рата Дубровчани завршили уговорима у којима се претходна непријатељства јасно наводе,²³ а два последња, и по свему судећи најразорнија рата у својој историји, водили су против моћних обласних господара, али не и суверених владара средњовековне Босне, који су своју непријатељску политику према граду у доброј мери заснивали на подршци од стране Турака.

Када би се о ратовима Дубровника судило на основу природе извора који о њима сведоче, прва четири ратна сукоба, против великог жупана Стефана Немање, краља Владислава и краља Уроша, из времена која претходе првим сачуваним одлукама већа, и чије се познавање темелји на записима хроничара, представљала би свакако посебну целину, у односу на касније ратове. Чини се, међутим да различити погледи на ратове Дубровника не потичу само из разли-

²⁰ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе* (даље С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*), Београд 1964, 198-203.

²¹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 366-372.

²² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/2, 72-75.

²³ Ратови са Стефаном Немањом, Радославом Павловићем и Стефаном Вукчићем-Косачом. Први рат са краљем Урошем, као што је поменуто, помиње се посредно, кроз обећање о враћању заробљеника, у заклетви дубровачког кнеза српском краљу (нап. 8 и 19).

читих врста извора који о њима сведоче, у нашем случају, наративних, односно документарних. Када је о првима реч, не треба заборавити да најбоље обавештени дубровачки хроничар, Јуније Рестић, већ на самом почетку упозорава да ће сазнања црпити “из докумената похрањених у јавним архивима републике”.²⁴ Када је о првим ратовима Дубровника реч, могло би се поставити питање у којој мери хроничари само износе на светлост дана податке из изгубљених извора, а у којој мери их несвесно “моделирају” сходно властитим или колективним обрасцима времена у којима су састављали своја дела? Од одговора на то питање зависила су и осетљива мерила на основу којих су поједине вести хроничара о ратовима и дипломатским сукобима Дубровника, у временима која претходе најстаријим сачуваним одлукама већа, уграђиване у резултате савремене медијевистике, и на основу којих су неке вести изостављане, или су пак прихватане уз пажљиве резерве. Међу прихваћеним у савременој медијевистици, могле би се тако убројити неке вести хроничара које се односе на “логистику” дубровачких ратова: оне садрже понешто од оног што налазимо и у доцнијим, сачуваним одлукама већа о одбрани града, али без пригодних улепшавања којима прибегавају хроничари.²⁵

²⁴ *Chronica Ragusina Junii Restii, item Joannis Gundulae*, ed. Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893 (даље: *Chronica Ragusina Junii Restii*), 4: ” ... За ближа столећа, прибећи ћу необоривој истини јавних архива (...) сва сазнања како о догађајима тако и о хронологији, црпљена су из аутентичних докумената, који се чувају у архивима ове Републике.

²⁵ Пишући о рату Дубровника против Стефана Немање и његове браће, Рестић наводи да су 1184. године Дубровчани „без већих тешкоћа уништили српску морнарицу (армата), делимично заробивши, а делимично спаливши, све њене лађе и галије“. Нешто даље у хроници читамо: „Потучен на мору, Мирослав је одлучио да окуша срећу на копну (...) следеће године окупио је војску од 50.000 људи и с њом дошао под Дубровник са свим справама потребним за опсаду. Окушавши срећу у више јуриша на град, бивао је увек одбијен уз велике губитке. Током више испада које су Дубровчани извели, имао је међутим неописиве губитке, и током једног од тих испада, опседнути су имали срећу да спале неколико дрвених опсадних справа које је (Мирослав) дао направити да би олакшао заузимање града. Видевши дакле да не може остварити своју жељу, одлучио је да прекине опсаду (...) Повлачећи се према Рашкој, огњем и мачем нанео је у

Наиме, о окршајима на мору, у којима учествује мала, али увек спремна и добро опремљена дубровачка поморска сила, о мерама одбране у случају опсаде, о набавци и употреби оружја, о јуришима на град, о противнападима Дубровчана, и на крају о разарањима у дистрику дознајемо из одлука дубровачких већа које се односе и на касније ратове из XIV и XV столећа. Међу вестима хроничара о рату између Стефана Немање и Дубровника, које у изворном облику нису прихваћене у савременој медијевистици, налазе се и оне које се тичу поморске битке: вести из хроника о бици између српске и дубровачке “армаде” које приписују већи број бродова српској страни једноставно се нису могле одржати – разлаз између тумачења хронике и савремене медијевистике овде је, разумљиво, радикалан: у савременој медијевистици, неуспех Мирослављевог поморског похода приписан је управо недовољном броју бродова, а не “дубровачком бољем познавању мора”.²⁶ Нису прихваћене ни вести о бројној снази

околини неописиве штете. *Chronica Ragusina Junii Restii*, 60-61. Рестић се, као и пре њега Мавро Орбин, у описивању поменутих догађаја, ослања на дубровачке анале, који о свему обавештавају на нешто сажетији начин. *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina* ed. Sp. Nodilo, (даље: *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*) Zagrabiae 1883, 218-219; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 18-19, нарочито коментари С. Ћирковића, стр. 297.

²⁶ Рањина помиње „велику (Немањину) копнену и поморску силу пре опсаде Дубровника: три галије, два галијона и осам саеција, добро опремљених. „Видећи да су опседнути на мору и копну Дубровчани опремише три велике наве, један галион и седам мањих нава..“ (*Annales Ragusini anonymi*, 218) Ако би се снага противника мерила по броју бродова, Немања би тако располагао снажнијом ескадром од Дубровчана у окршају 1184. године. Победу Дубровчана хроника стога не приписује њиховој већој поморској сили, већ бољем познавању вештине пловидбе, које су и они сами свесни, и коју желе искористити, како би остварили одлучујућу надмоћ „уз образложење да ће, ако једног дана тај народ постане вешт мору, уз снагу коју већ има на копну, сви његови суседи бити доведени у ропски положај“ (*Chronica Ragusina Junii Restii*, 60). Историја српског народа I, 253: “борбама су руководили Немањина браћа кнез Мирослав и кнез Страцимир. Они нису располагали довољним бројем бродовља, а са оним снагама које је прикупио хумски кнез Мирослав није се могло са успехом упустити у веће операције“.

Немањине копнене војске под Дубровником, коју Дубровачки аноним и Мавро Орбин процењују на “тридесет хиљада коњаника”, а Јуније Рестић на “педесет хиљада људи”!²⁷

Вести хроничара о рату Дубровника против краља Владислава (1234) помињу такође неке мере које дубровачка влада доцније редовно примењује и које су уношене у одлуке већа у ратним временима, рецимо забране изласка из града, и трговања у земљама српског краља.²⁸ За разлику од Немањиног похода, који се завршио опсадом Дубровника, поход краља Владислава 1234. године нанео је већу штету дистрику, али се није дотицао града под Срђем.

Највише вести о ратовима Дубровника са Србијом у XIII веку потиче из времена краља Уроша, кога Јуније Рестић описује као до те мере превртљивог владара да Дубровчани нису од њега могли очекивати било какву доследност, упркос свим претходним обећањима и уговорима, као и користи коју је имао од добрих односа са градом.²⁹ Одлучност Урошева да спречи проширење и можда појачање зидова града, “услед великог пораста становништва”,³⁰ зидова

²⁷ Историја српског народа I, 253: „Дубровачки писци познијег доба приписивали су нападачима огроман број војника, на десетине хиљада коњаника, што очигледно треба схватити као утисак опседнутих житеља, или, још вероватније, као размере које су сукобима давале потоње генерације“.

²⁸ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 77.

²⁹ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 90: ”Нимало не уважавајући, ни велику корист ни знатне предности које је имао од добрих односа, не сећајући се уговора склопљених уз толико заклетви, почео је да наноси непроцењиве штете”. О извесним разликама у тумачењу узрока ратова Дубровника у савременим документарним и наративним изворима, када су ти узроци поменути, и у данашњој медијевистици биће речи нешто даље.

³⁰ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 90. Ова интерпретација првог напада краља Уроша на Дубровник, 1252. године, коју имплицитно пружа хроничар, одговара на пример и тумачењу разлога следећег, у низу српско-дубровачких ратова, који је вођен у време краља Милутина 1301-1302, и које даје Бариша Крекић у расправи *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301-1302*: “Краљ Милутин се напосто није био одрекао старе српске жеље да освоји Дубровник, и да тако стекне одличну и већ уходану луку на Јадранском мору, као и бројне и искусне поморце за своју државу (стр. 418).

које су његови преци већ опседали, хроничар наводи као узрок првог краљевог напада на Дубровник, 1252. године, док краљеву подршку барској надбискупији у њеном спору са дубровачком, помиње, али не непосредно као узрок ратног сукоба. Осим дубровачких радова на проширењу градских зидина, нерасположење краља Уроша по казивању хроничара, изазивали су и његови властити поданици, неоправдано тужакајући Дубровчане да су обрађивали њихову земљу у жупи Жрновници. Краљеви одреди успели су да нанесу велику штету околини Дубровника, мада су више пута били и одбачени, трпећи притом велике губитке. Први пут Јуније Рестић изричито каже да су Дубровчани, да би смањили притисак, и сами вршили препаде на непријатељску територију, и да су притом “одузели више него што су били изгубили”.³¹ Мада сразмерно сажет, приказ овог првог таласа у српско-дубровачком рату 1252-1254. помиње и сасвим одређене мере које ће Дубровник и касније предузимати у ратовима са владарима и господарима залеђа, и које ће се редовно појављивати у одлукама већа: појачање одбране града и, први пут у рату са краљем Урошем, продор на противникову територију уз, по свему судећи, заробљавање једног броја његових ратника.³² Након склапања савеза између Дубровника и бугарског цара Михаила Асена 1253. српско-дубровачки спор изгубио је на интензитету и вођен је претежно на дипломатском пољу до закључења мира и обнове ранијих уговора између краља Уроша и града под Срђем 1254. године. До новог заопштравња односа између Дубровчана и краља Уроша дошло је, међутим, поново 1265-1266, мада се у прво време није могло говорити о отвореном непријатељству, колико о миру под оружјем, посебно међу Дубровчанима, који су поново прибегавали одбрамбеним мерама, нарочито утврђивању града, не одустајући притом никад ни од мирољубивих понуда српском краљу.³³ Краљу Урошу су приписива-

³¹ *Cronica Ragusina Junii Restii*, 91.

³² Као што произлази из уговора закљученог 1254: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 47-48, Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 152-154.

³³ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 96: ”Да би живела у миру, пошто јој није одговарало да бди стално са оружјем у рукама, и буде у сталним ратовима, имајући притом у виду несразмеру снага и прекиде у трговини, а подржан од Венеције само лепим речима, Република је била склона споразуму са

ли намеру да се освети граду, посебно због указивања гостопримства “многима, међу најбољима из Рашке који су волели мир и долазили у Дубровник са породицом и добрима”.³⁴ Из истог времена је и крвава епизода покушаја обарања млетачке управе, о којој дознајемо из претећег писма венецијанског дужда Рајнерија Зена Дубровчанима, из 1266. године а коју дубровачка хроника не помиње. Када је млетачки кнез Дубровника намеравао протерати неке противнике осуђене на прогонство (*forbaniti*), ови су се побунили и уз подршку саучесника из околине, пред градским вратима напали представнике млетачке управе, којом приликом је убијен кнежев заменик, а сам кнез се морао вратити у Венецију, након што је пет дана провео пред затвореним градским вратима.³⁵ Мада присталице српског краља у поменутом писму дужда Рајнерија Зена нису непосредно оптужене за овај покушај преврата, затегнути односи између Дубровника и српског владара вероватно стоје и иза овог немилостивог догађаја.³⁶ Сасвим је извесно учешће краља Уроша у походу на Дубровник 1275. године, које преноси млетачки хроничар Мартин де Канал: град је опседнут, страдала је и околина, али је млади млетачки кнез Дубровника, син недавно преминулог дужда Лоренца Тијепола, организовао противудар, и потиснуо краљеве снаге према залеђу.³⁷

Урошем, уз плаћање годишњег данка, утолико више што је један од краљевих људи, који јој је био благонаклон, у поверењу јавио да она, са његовим владарем неће моћи склопити мир све док... не отпусти кнеза Млечанина, не изабере једног од краљевих људи за кнеза, и не стави се под његову заштиту, јер је краљевој власти потребно да Дубровник буде од ње зависан”. У својој уздржаној политици одбране, Дубровчани су ипак уживали подршку краљице Јелене. (*Историја српског народа* I, 356).

³⁴ *Ibidem*

³⁵ Т. Smičiklas, *Codex Diplomaticus V*, Zagreb 1907, 399-400.

³⁶ Сличне је природе, мада је у дубровачким изворима добила много већи одјек и завера четворице властеле против дубровачке патрицијске управе, у време затегнутих односа са босанским краљем Остојом 1400. године, која се завршила погубљењем протагониста. За поменуту заверу види Б. Крекић, *Прилози унутрашњој историји Дубровника почетком XV века*, *Историјски гласник* 1-2 (1953), 63-67.

³⁷ К. Лиречек, *Историја Срба* I, Београд 1952, 185. *Историја српског народа* I, 356; Р. Ћук, *Србија и Венеција*, 19.

Наративни и дипломатички извори, основни за проучавање српско-дубровачких ратова из времена српских владара од Стефана Немање до краља Уроша, тј. до друге трећине XIII века, обogaћени су од почетка XIV века, односно за време краља Милутина и краља Стефана Дечанског, и незаобилазним, “трећим стубом”, сачуваним документарним изворима, у првом реду најстаријим одлукама дубровачких већа и нотарским списима.³⁸ Ратови Дубровника против краља Милутина (1301-1302 и 1317-1318) и против краља Стефана Дечанског (1327-1328), мада још увек непотпуно осветљени сачуваним документарним изворима, отварају ново раздобље за истраживање дубровачко-српских ратова из времена владара лозе Немањића. Одлуке дубровачких већа у вези са ратовима Дубровника са српским владарима, од краља Милутина надаље, у модерној историјској науци могле су бити корисно упоређиване са подацима дубровачких хроничара за исте ратове и штавише, у једној дијахроној перспективи, могле су посредно дати легитимитет и вестима хроничара о одлукама и потезима Дубровчана, као и о стању духова у граду, током ранијих ратова из XII и XIII века са Стефаном Немањом и краљем Урошем, дакле ратова о којима документарни извори нису сачувани.³⁹

³⁸ Највећи допринос познавању дубровачко-српских ратова у време краља Милутина и краља Стефана Дечанског дао је Бариша Крекић, расправама, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије* и *О рату Дубровника и Србије 1327-1328* (нап. 10 и 13)

³⁹ Види и нап. 33. Било би занимљиво успоставити паралелни списак вести хроничара у вези са ратовима Дубровника, из времена која су претходила односно следила најстаријим сачуваним серијама Дубровачког архива: на тај начин би се јасније издвојиле вести које су добиле неку врсту легитимитета у савременој медијевистици, а да, притом, осим начелних изјава (као што је она Рестићева да је користио и документе архива који су се у међувремену изгубили), хроника није пружила доказе да су поменути документарни извори стварно коришћени. У том случају, могло би се радити и о некој врсти “ретроактивне” контаминације хроничаревих казивања о ранијим временима, документарним изворима из хроничаревог времена који су му стајали на располагању: мислимо овде на све вести о појачавању и доградњи зидина, о рушењу делова подграђа у раздобљима војне опасности, о пописима становништва у војне сврхе, о мобилизацијама милиције у граду и дистрикту, о појачавањима стража, о забранама напуштања

Наглашеније прибегавање Дубровника поморским операцијама у ратовима са српским владарима у XIV веку последица је вероватно и све већег присуства града у поморској трговини на Јадрану и Медитерану, и одговарајуће свести у редовима патрицијата, о потреби за заштитом те трговине, која је ранијим млетачко-дубровачким уговорима из XIII века трпела знатна ограничења. У савременој историографији, Бариша Крекић заступа мишљење да је један од повода рата са краљем Милутином 1301. године била поморска подршка коју су Дубровчани давали Млечанима, још у време млетачко-ђеновљанског рата, који се 1298. године завршио тешким поразом Млечана код Корчуле (иако није познато из извора да ли је дубровачка ескадра учествовала у тој бици), подршка од које Дубровчани нису одустали ни када су од њих Млечани тражили да им помогну у ратним операцијама против Которана, поданика српског владара.⁴⁰ Мада се прве сачуване одлуке Већа умољених из августа 1301. године односе на “избор триста људи способних за оружје, који би били одређени за заштиту винограда” и на одобрење кнезу да “може потрошити триста перпера на терет Општине, по сопственој вољи, за рат против Срба”, као и на избор људи који ће се побринути о изградњи бедема и о заштити Дубровника”, односно људи који ће се трудити да дознају “новости у граду и изван града, корисне за добро града”, о знатнијим војним операцијама на копну нема трага.⁴¹

Рат са краљем Милутином први је, према досадашњим сазнањима, у којем су Дубровчани, истина у врло скромним размерама у односу на наредно столеће, користили и најамнике: реч је наиме о

града и о обавезама повратка у град, о забранама трговања у земљама српског краља итд. дакле на вести присутне у наративним изворима и пре 1301. године, и уграђене у резултате савремене медијевистике о ратовима Дубровника.

⁴⁰ Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије*, 419: “српска жеља за освајањем града, заједно са дубровачким поступцима који су могли да послуже као повод за напад, довела је до отворених непријатељстава”.

⁴¹ *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum V (1301-1336)*, ed. Josephus Gelsich, Zagabria 1897, (даље: MR), 1-2. *Историја српског народа I*, 451. Известан број Дубровчана био је заробљен од стране српског краља и задржан у заробљеништву све до краја рата, 1302. године.

осам “балестјера”, који су у дубровачку службу примљени септембра 1301. године, на два месеца, за плату од пет перпера месечно по најамнику. Руковали су самострелима (balesterii).⁴² У новембру исте године, Велико веће је именovalo тројицу чланова Малог већа “да воде рат на страни (foris) против наших непријатеља, што указује на то да рат за Дубровчане није био искључиво дефанзивне природе”, а наговештај да су операције вођене на мору налазимо и у одлуци Малог већа да “сви људи на дубровачким острвима треба да буду наоружани мачем, штитом и праћком”,⁴³ као и у вести о поседању острва Мљета, и именовању кнеза на острву.⁴⁴ О преговорима око закључивања мира између Дубровника и краља Милутина, о учешћу Млечана у тим преговорима као и о времену закључивања мира које није спорно (август 1302. године) опширно су писали Бариша Крекић и Ружа Ћук.⁴⁵ Карактеристично је, међутим, да одређивање хронологије завршетка већ првог дубровачко-српског рата, из времена постојања сачуваних серија одлука архива, почива на одлукама већа, и релативизује традиционалну хронологију из дипломатичке грађе коју је прихватио Константин Јиречек.⁴⁶ Рат Дубровчана са краљем Милутином (1317-1318) веома је слабо познат, пошто нису у потпуности сачуване архивске књиге. Одсуство документарних извора о могућим узроцима овог рата акредитује вести дубровачке хронике Јунија Рестића да је сукоб изазвао властелин краља Милутина, Хрватин. Вести о ратним операцијама готово да и нема, ако се изузму посредне вести које су из Дубровника стизале у Млетке о нападима краља Милутина на град. Млечани су одговарали слањем оружја и

⁴² MR V, 7. Ђурђица Петровић, *Дубровачко оружје у XIV веку*, Београд 1976, пише о самострелима као личном и тврђавском оружју. Пажња коју су иначе Дубровчани посвећивали одбрани зидина, страх од опсаде и мали број регрутованих шпанских балестјера у овом случају, говорио би у прилог самострела већих димензија. О шпанским најамницима писао је Михаило Динић, *Шпански најамници у српској служби*, ЗРВИ 6 (1960), 14-28.

⁴³ MR, 6 и 9.

⁴⁴ MR, 5; *Историја српског народа* I, 451.

⁴⁵ Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат између Дубровника и Србије 1301-1302?*; Р. Ћук, *Србија и Венеција*, 35-37.

⁴⁶ Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат између Дубровника и Србије 1301-1302?*, 421.

дипломатском иницијативом код српског краља.⁴⁷ Рат Дубровника са Стефаном Дечанским познат је готово искључиво из документарних извора, и то претежно у етапи која је претходила самом оружаном сукобу, етапи у којој су Млечани настојали да заштите своје и дубровачке интересе на двору српског владара.⁴⁸ Рат који је у савременој медијевистици приказан као последица напада на Дубровник властеле из породица Бранивојевића, и противакције Дубровчана, који су победили властелу, а затим привремено посели и утврдили Стон и тиме онерасположили српског владара, остао је готово потпуно непознат у кључним етапама вођења војних операција 1327. и 1328. године.⁴⁹

Ратови које је Дубровник водио са српским владарима од Стефана Немање до Стефана Дечанског захватају три столећа српске и дубровачке историје (односно сто четрдесет и четири године, од 1184. до 1328), и упркос чињеници да о свима њима нисмо подједнако добро обавештени, и да њихово познавање и проучавање почива на изворима, који се међу собом често битно разликују, ти ратови несумњиво имају неке заједничке особине. То су, у првом реду, “локални” ратови,⁵⁰ који су се тicali Дубровника и српских влада-

⁴⁷ Ружа Ћук, *Србија и Венеција*, 40.

⁴⁸ Посебно је занимљива дигресија Јунија Рестића, у којој је приказана дубровачко-млетачка борба за српско тржиште, на којем су и једна и друга поморско-трговачка сила настојале да потисну супарницу, упркос свечаних изјава о заједничкој одбрани узајамних интереса у држави Стефана Дечанског (*Chronica Ragusina Junii Restii*, 117-118); О српско-дубровачком рату су писали Б. Крекић, *О рату Дубровника и Србије*, и Р. Ћук, *Србија и Венеција*, 46-49.

⁴⁹ Занимљива је ипак једна одлука Малог већа од 20. јула 1327. године, ”о избору дванаесторице племића за вршење страже током целог месеца августа, чији би задатак био да дању и ноћу бдију да се из Дубровника не извезе ни најмања количина платна” (MR V, 247). За дубровачко-српски рат из 1327-1328 види и *Историја српског народа* I, 500.

⁵⁰ Ова формулација, која чини се врло примереном, употребљена је у *Историји српског народа* I (стр. 451) за рат између краља Милутина и Дубровника 1301. године. Покушај “интернационализације” рата између Дубровника и краља Уроша, тиме што су Дубровчани закључили 15. јула 1253. године уговор о савезу са бугарским царем Михаилом Асеном, остао је практично без последица. О томе видети, *Историја српског народа* I, 348.

ра. Венеција је понекада имала улогу посредника у чију добронамерност ни сами Дубровчани нису превише веровали, и у чије се посредништво нису превише поуздавали. Уосталом и сам положај Венеције у улози посредника био је прилично нејасан, готово контрадикторан. Њен формални положај дубровачког сизерена (симболично потврђен присуством млетачког кнеза у Дубровнику до 1358. године) налагао јој је да доследно заступа дубровачке интересе у Србији, док је њен стварни положај слабијег учесника у размени са Србијом него што је то био Дубровник, будио код њене политичке и економске елите жељу да ослаби положај Дубровчана у Србији.⁵¹ Штавише, Млечани су понекад и кварили дубровачко-српске односе, посебно од почетка XIII столећа, када су подстицали Дубровник да своје бродовље искористи за ометање и блокаду Котора, мада су, у време лоших српско-дубровачких односа, Дубровчани, не чекајући млетачко охрабрење, и сами предузимали офанзиве против града који је признавао власт српског владара и чији су им трговци били супарници у Србији. Дубровачко-српски ратови се одликују и претежним ангажовањем Дубровчана у копненим операцијама упркос учешћу дубровачких бродова у сукобу са Немањом и његовом браћом, крајем XII века, и поменутих поморских операција против Которана у време краљева Милутина и Стефана Дечанског, почетком XIV века. У ратовима са српским владарима, са јединим познатим изузетком шпанских “балестјера”, из времена рата против краља Милутина 1301-1302. године, о којима је писао Михаило Динић, Дубровчани још не користе најамнике, што ће у ратовима XV столећа редовно чинити. Најзад, могло би се рећи да су Дубровчани и српски владари, упркос повременој жестини међусобних непријатељстава, имали и прилично угодан механизам смањивања напетости и решавања конфликта, механизам којем су допринос пружали дуго међусобно познавање, језичка блискост и привредне везе између становника Дубровника и залеђа.

У рату који је Венеција водила против Ђенове (1351-1355), Дубровник је учествовао врло уздржано, пружајући Млечанима извесну поморску подршку, на њихов изричит захтев. Истина, још у време задарског устанка против млетачке власти 1346. године, по-

⁵¹ О слабостима Млечана као трговаца у залеђу писао је В. Krekić, *Venetian Merchants in the Balkan Hinterland* у зборнику радова, *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Middle Ages*, Variorum reprints, London 1980, XIV.

што је Венеција послала у Задар јак експедициони корпус са циљем да поврати град под своју управу, Дубровчани су “мада желећи супротно” (од млетачког освајања града), упутили једну галију, и већи број војника, као појачање млетачкој ескадри и копненим снагама”.⁵²

Када је тако, на челу једне снажне млетачке ескадре, генерални капетан Николо Пизани допловио под Дубровник 1351. године, влада је одобрила да му се стави на располагање “једна опремљена галија”, али је истовремено на градске зидине извела велики број војника. Јуније Рестић пише да је истовремено, мимо знања млетачког кнеза у Дубровнику, образовано посебно и независно тело од десет чланова, које је, уз два дубровачка властелина, заповедника посаде, било задужено за доношење свих неопходних одбрамбених мера у случају да ђеновљанска ескадра доплови под град. Међутим, Дубровчани су тада подједнако страховали од својих непријатеља Ђеновљана колико и од својих савезника Млечана, нерасположених због високих дажбина којима су били изложени њихови трговци у граду под Срђем.⁵³ Ни Млечани нису гајили превелике илузије о привржености Дубровчана, па су 1358. године, у току последњих месеци своје врховне власти над градом од њих тражили да се “покажу барем неутралним у овом рату у Далмацији, ако већ свим снагама не желе помоћи одбрани Млечана”.⁵⁴ Упркос томе што је било прожето великим узајамним неповерењем, војно савезништво Млечана и Дубровчана одржало се готово до саме смене врховне власти над градом: још 1358. године, заповедник венецијанске флоте добио је наређење да “за добро републике, трајно држи две галије у дубровачким водама”.⁵⁵ Учешће Дубровника на страни Венеције у млетачко-ђеновљанском рату објективно се завршило миром између две поморске републике 1355. године, мада је до промене врховне власти над градом протекло још три године, током којих је Венеција ве-

⁵² *Chronica Ragusina Junii Restii*, 130: »E la repubblica di Ragusa, benchè desiderasse un evento contrario, mando una galera capitanata da Save di Bonda, ed un grosso numero di soldati rinforzar l'armata ed il campo veneto».

⁵³ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 133.

⁵⁴ *Ibidem*, 134.

⁵⁵ *Ibidem*, 135.

ликим уступцима узалудно настојала да придобије Дубровчане.⁵⁶ Посматрано у целини, Дубровник је у поморским операцијама у Задарском рату учествовао крајње уздржано, настојећи да минималним уступцима и готово изнуђеном поморском подршком изађе у сусрет Венецији. Мир између Ћенове и Венеције Дубровчани су дочекали са олакшањем, а током наредне три године колико су још провели под млетачком врховном влашћу, уложили су сву своју дипломатску вештину да што безболније спроведу постепено удаљавање од Венеције, притом нарочито пазећи да на политичком и дипломатском пољу отворено не повреде свог дугогодишњег сизерена.

Двадесет година касније (1378-1381), Дубровник је поново учествовао у великој војно-поморској коалицији, али на страни Угарске, Ћенове, и Франческа Караре, господара Падове, против Венеције, у “Кјођанском рату”.⁵⁷ На темељу Вишеградског уговора из 1358. године, којим су признали врховну власт Угарске, Дубровчани су били дужни да својим галијама помогну угарском краљу, у поморским операцијама, али су на темељу истог уговора, могли трговати у Венецији и Србији, чак и у случају да њихов нови сизерен са “млетачком општином и српским владаром буде у неслози”.⁵⁸ Ду-

⁵⁶ Нарочито додељивањем млетачког грађанства члановима дубровачког патрицијата.

⁵⁷ Назив који се обично даје другој фази великог млетачко-ћеновљанског рата око Тенедоса, који је започео на источном Средоземљу. Поље сукоба између поморских република се међутим убрзо са источног Средоземља преселило у Јадранско море, где су се одвијале најжешће поморске битке, од битке код Пуле, преко опсаде Кјође, упорног отпора Венеције, и коначног слома ћеновљанске опсаде и победе Млечана 1380. године, која је најавила крај рата. О учешћу Дубровника у овој другој фази млетачко-ћеновљанског сукоба на Средоземљу нарочито је драгоцену расправу Барише Крекића, *Дубровник и рат око Тенедоса* (нап. 16)

⁵⁸ Б. Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса*, 22: „Чудно онда на први поглед може изгледати, зашто су Дубровчани ступили у рат против Млечана. Објаснити то тиме што је њихов врховни господар, угарски краљ, заратио против Млетака, значило би и сувише поједноставити ствари. Свест о ослонцу на Угарску одиграла је, несумњиво, извесну улогу у дубровачком одлучивању, али је основни мотив било то, што су Дубровчани схватили да им се пружа ретко добра прилика да даду свој допринос слабењу свог старог ривала“.

бровник је, истина, много енергичније учествовао у поморским операцијама у “Кјођанском” него у “Задарском рату”. У више наврата је опремао и стављао на располагање Ћеновљанима своје бродове. Већ септембра 1378. године Дубровчани су били спремни да ћеновљанској ескадри придруже једну своју опремљену галију, један мањи брод без посаде и једну галију угарског краља без посаде, која се налазила у градској луци,⁵⁹ али до испловљења дубровачке ескадре тада изгледа није дошло. Следећег месеца, у дубровачке воде упловила је ћеновљанска ескадра, и влада је одлучила да се опреми једна галија, која је требало да се придружи савезничкој ескадри, но и та иницијатива је била обустављена.⁶⁰ У априлу 1379. године, дубровачка галија се придружила ћеновљанској ескадри и отпловила у Задар,⁶¹ та је дубровачка галија учествовала и у великој поморској бици код Пуле, која се завршила тешким поразом Млечана, а налазила се и у саставу ћеновљанске ескадре која је августа исте године допловила под Кјођу и опсела град.⁶² Током 1379. и 1380. дубровачке галије су неколико пута испловљавале према супротној, италијанској обали у потрази за млетачким бродовима, и једна потеря, у фебруару 1380, завршила се заробљавањем четири непријатељска брода. Већ у марту исте године, још једна дубровачка галија придружила се ћеновљанској флоти.⁶³ Нема непосредних доказа да су две дубровачке галије, стављене на располагање ћеновљанској ескадри априла 1379. и фебруара 1380. године, избегле заробљавање од стране Млечана, када су ови повратили Кјођу и принудили Ћеновљане на предају, 21. јуна 1380. године, као што, истина уздржано, наговештава Јуније Растић.⁶⁴ Учествујући у саставу ћеновљанске ескадре у Кјођанском рату, Дубровчани су, као и у време ратова против српских владара, предузимали посебне поморске операције и против Котора, који се налазио под управом њихових непријатеља, Млечана, до јуна 1379. године, када је признао угарску власт. За разлику од ратова против српских владара у XIII веку и у првој половини

⁵⁹ MR IV, 164-165, Б. Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса*, 25.

⁶⁰ MR IV, 170-172, 174 Б. Крекић, нав. дело, 27

⁶¹ MR IV, 210-212, Б. Крекић, нав. дело, 29.

⁶² Б. Крекић, нав. дело, 30.

⁶³ М. Динић, *Одлуке већа дубровачке републике I*, (даље: О.Б.1) 22, 25, 95-96; Б. Крекић, нав. дело, 38.

⁶⁴ *Chronica Ragusina Junii Restii* 169.

XIV века, односно ратова против босанских обласних господара у XV веку, “Задарски” и “Кјођански” рат ангажовали су дубровачке поморске снаге далеко од матичне територије, под Задром, Кјођом, Котором,⁶⁵ испред обала Пуље, али знатнијих сукоба у непосредној близини Дубровника није било. Вреди ипак поменути узбуну коју је у граду произвела појава већег броја млетачких галија у дубровачким водама, септембра 1378. године. Влада је наредила “бомбардијерима” распоређеним на дубровачким зидинама, под заповедништвом седам дубровачких патриција да “пуцају из својих бомбарди, уколико опазе да галије наших непријатеља упловљавају у воде између Локрума и града”; но и тада је требало да отворе паљбу, једино у случају да ђулад из њихових бомбарди могу “досећи до места где би се налазиле поменуте галије”.⁶⁶ Није познато из документарних извора да ли је тада дошло до окршаја између Млечана и Дубровчана под зидинама града: документарним изворима није потврђена вест дубровачког хроничара Николе Рањине да се, исте 1378. године, једна млетачка галија, погођена артиљеријским зрном под градским зидинама, склонила у Груж ради поправке, где су је напали Дубровчани “убивши притом многе Млечане, и запленивши добра од непријатеља”.⁶⁷ Мада су Дубровчани у Кјођанском рату учествовали претежно поморским снагама, ни за један претходни рат Дубровника није сачувано толико документарних извора о појачању копнених одбрамбених снага, и по свему судећи, о ангажовању страних војника, као за Кјођански рат. Истина, природа поморског ангажовања Дубровника, у рату једне велике коалиције, од чијег је исхода могао више трпети, него што је на њега могао утицати, близина непријатеља или непоузданих пријатеља, као што су били Венеција, односно босански краљ Твртко I, налагали су Дубровчанима да појачају одбрану града и дистрикта. Тако је већ августа 1378. године, у град позвано 300 људи “ad defensionem civitatis”,⁶⁸ а у септембру се од “Хенрика, кастелана хумске земље” тражило да поша-

⁶⁵ Дубровачке галије су додуше биле ангажоване у ратним операцијама под Котором, и у време ратова против краљева Милутина и Стефана Дечанског, али су се непријатељства, претежно одвијала на копну и на дубровачкој територији.

⁶⁶ Mon. Rag. IV, 166; *Chronica Ragusina Junii Restii*, 165.

⁶⁷ *Annales Ragusini anonymi*, 236.

⁶⁸ Mon. Rag. IV, 156.

ље појачања од хиљаду ратника, и више, ако буде у могућности;⁶⁹ од домаћих оружара али и из Ћенове нешто доцније, куповани су оклопи и поручивана је опрема за бродове, док су на зидинама распоређене нове бомбарде;⁷⁰ десет стражара смењивало се на зидинама, три пута на ноћ, док је десет стражара размештено по градским трговима.⁷¹ Стрепња од млетачких поморских дејстава у околини, огледала се током Кјођанског рата и у посебној бризи за становнике дубровачких острва, који су септембра 1378. позвани да се склоне, заједно са својим породицама⁷² у град, и у појачаном надзору над странцима, посебно Млечанима, који су у граду остали за време рата, или су се у њему нашли као ратни заробљеници, у очекивању ослобођења или размене за Дубровчане.⁷³ Као и у “Задарском рату”, од Млечана, само сада од својих нових савезника Ћеновљана, Дубровчани су у више наврата тражили поморску заштиту, настојећи да што дуже задрже ђеновљанске галије у луци;⁷⁴ ђеновљански адмирал у Задру, Луђано Дорија, напротив, тражио је од Дубровчана да му пошаљу своје бродове.

Учешће Дубровника на страни Венеције, односно Ћенове, у ратовима војно-поморских коалиција друге половине XIV столећа, у “Задарском рату” (1351-1355) односно у “Рату за Тенедос/Кјођу” (1378-1381), по много чему се разликује од ратова против владара лозе Немањића из претходног раздобља. У оба рата Дубровник није више искључиви протагонист, већ само један од учесника у коалицији, који на општем средоземном бојишту има сасвим ограничену улогу, и који се, као што смо видели, у Торинском миру ни не помиње. У оба рата од Дубровника се очекује да пружи одговарајућу по-

⁶⁹ Реч је вероватно о помоћи коју је нудио и слао босански краљ Твртко за одбрану Дубровника и Стона. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 145.

⁷⁰ Mon. Rag. IV, 162, 194.

⁷¹ Mon. Rag. IV, 171 За остале опсежне радове на градским зидинама у току Кјођанског рата, копање и проширење ровова, односно за делимична рушења подграђа, одакле је непријатељ могао угрозити зидине, види нап.66.

⁷² Mon. Rag. IV, 165.

⁷³ О.Б. I, 103

⁷⁴ Mon. Rag. IV, 179.

морску подршку савезницима, и у оба рата Дубровчани пружају помоћ, истина у “Задарском рату” врло уздржано, увек остављајући могућност за одступницу. У оба рата Дубровчани очекују и непосредну поморску подршку од савезника, која се огледа у повременим боравцима наоружаних венецијанских, односно ђеновљанских, галија у луци, о којима дубровачка већâ понекад расправљају. Ако се изузму најамници у дубровачкој служби, под непосредним заповедништвом дубровачких патриција, савезничке галије у дубровачкој луци били би једини примери присуства представника неке војне силе, непосредно у градском простору Дубровника у раздобљу ратова од XII до XV века. Раздобље поморских ратова у другој половини XIV столећа јесте, разумљиво, и раздобље највећих радова на одбрамбеној и лучкој инфраструктури града о којима су у дубровачким изворима остала бројна сведочанства, и о којима је доста писано у историјској литератури.⁷⁵ Најзад одлуке дубровачких већâ, углавном сачуване за поменуто раздобље, као и отварање законодавне збирке, *Liber Viridis*, 1358. године, омогућавају да се у доброј мери реконструишу владине мере надзора над унутрашњим редом и миром у време Задарског и Кјођанског рата, по чему се ово раздобље такође разликује од претходног раздобља ратова против српских владара. У историјској литератури је с правом истицана важност самосталних потеза Дубровника у “Кјођанском рату”,⁷⁶ у првом реду поморских акција за протеривање Млечана из Котора, и за хватање млетачких галија уз обале Пуље, акција у којима су Дубровчани вероватно учествовали са више искрености и истрајности него у ђеновљаској опсади Кјође.

⁷⁵ L. Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Zagreb 1955; B. Krekić, *Le Port de Dubrovnik (Raguse), entreprise d’Etat, plaque tournante du commerce de la ville (XIII-XVI siècle)*. О радовима у арсеналу и на градским зидинама, у време ратова, писао сам у хабилитацији „Dubrovnik, (Raguse) au Moyen Age, espace de convergence, espace menacé“, одбрањеној 1985. године у Арасу (Француска). Расположиви простор, међутим, не омогућава да се о тим радовима овде опширније пише, као о специфичној пропратној манифестацији ратова Дубровника у средњем веку.

⁷⁶ Б. Крекић, *Дубровник и рат око Генедоса*, 45: „Други у најмању руку једнако толико важан вид дубровачког учешћа у овом рату јесу његове самосталне акције против непријатеља“.

Треће раздобље ратова Дубровника почиње XV столећем и обухвата сукобе са босанским краљем Остојом (1403), војводом Радославом Павловићем (1430-1432) и херцегом Стефаном Вукчићем Косачом (1451-1454). Серије одлука и преписке дубровачких већа, богата дипломатичка грађа и наративни извори, посебно једно драгоцено сведочанство о учешћу италијанских најамника у рату против херцега, омогућили су да се о ратовима које је Дубровник водио у XV веку стекну потпунија знања него о свим претходним оружанним сукобима града. Са првом групом ратова из раздобља Немањића до почетка XIV века, заједничка су им претежно копнена војна дејства, а са “Задарским” и “Кјођанским ратом”, у другој половини XIV века, њихов претежно коалициони карактер, повремена подршка Дубровнику, односно његовим противницима у рату, од стране једног броја суверених, или зависних сила (угарске круне, турског султана, босанског краља и обласних господара). Заједничка им је и изузетна истрајност и непопустљивост свих страна у спору, уз већ поменути чињеницу да су у два последња рата, противници Дубровника и непосредни изазивачи рата били моћни обласни господари а не суверени владари. Задржаћу се, на крају, само на једној одлици ратова Дубровника у XV столећу, на учешћу најамника у војним операцијама, у дотада невиђеним размерама.

Оптуживши Дубровчане да су пружили уточиште двојици његових противника, босански краљ Остоја напао је јула 1403. године дубровачку територију, изложивши притом, по хроничаревим речима огњу и мачу, жупу Жрновницу и Шумет, и дошавши, изгледа до самих градских зидина. Дубровчани су се срчано бранили, и припремали противудар: ускоро су, по хроничаревом казивању двојица дубровачких властелина, на челу 4.000 војника (*soldati*) почели да потискују Босанце. Увиђајући притом да “искусни војници” (*soldatesca veterana*) и у најмањим окршајима увек имају надмоћ над “Босанцима, људима скупљеним с брда с дола” (*Bossinesi, gente colletizia*),⁷⁷ Дубровчани су одлучили да, упркос бројчаној слабости, уђу у

⁷⁷ *Chronica Ragusina Junii Restii* 201: хроничар користи израз “*soldatesca veterana*”, што би могло сугерисати „искуство“, „увежбаност“, али и најамнички карактер одреда.

битку.⁷⁸ Испољивши и у том сукобу већих размера своју надмоћ над Босанцима, Дубровчани су протерали војску босанског краља. Рат тиме није био завршен: од нових напада војске краља Остоје, Дубровчани су се упорно бранили, настојећи, између осталог да регрутују нове најамнике: код господара Валоне, Мркше Жарковића распитивали су се, “*si possumus habere Turchos qui veniant supra Bossipam cum nostris denariis*”, уз обећање да би им, у случају да прихвате дубровачку оружану службу препустили заробљене Босанце;⁷⁹ уговор је могао бити склопљен и са Которанима и “Албанцима” и “с било ким другим” за рат против Босанаца.⁸⁰ Осим наведених наговештаја, нема чврстих доказа да су турски или албански одреди учествовали у рату Дубровчана против краља Остоје 1403. године: за Турке је то мало вероватно, али не и за “Албанце”, који су, три деценије доцније, као најамници у служби Дубровчана учествовали у Конаваоском рату. Хроничаре све вести о “искусним војницима”, и преговори са Которанима и Мркшом Жарковићем, наговештавају да су се Дубровчани у рату са краљем Остојом послужили најамницима. Однос снага 2:1 у прилог босанском краљу, који наводи хроничар, вероватнији је од апсолутног односа снага од 8.000 према 4.000 војника, који је свакако претеран. Најзад, упркос наговештаја о учешћу најамника у служби Дубровника у ранијим ратовима (нпр. “балестјера” у дубровачкој служби у рату против краља Милутина 1301 године), рат против краља Остоје, 1403. године, могао би бити и први у којем су се Дубровчани у заиста великој мери ослањали на стране плаћене војнике.

У Конаваоском рату против војводе Радослава Павловића, (1430-1432) Дубровчани су се већ широко ослањали на плаћене ратнике.⁸¹ Од самог почетка, повели су офанзивну политику, и по кази-

⁷⁸ Ibidem: хроничар, нешто раније процењује снаге краља Остоје на 8 000 војника, а дубровачке снаге, као што је поменуто на 4 000 војника.

⁷⁹ И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд, 1952 (даље: И. Божић, *Дубровник и Турска*), 24; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 199.

⁸⁰ И. Божић, *Дубровник и Турска*, 25.

⁸¹ О разлозима, политичким и дипломатским околностима Конаваоског рата, види С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 261-265.

вању хроничара, осим на властите снаге, рачунали су на ратнике “са Неретве, из Крајине и Паштровића”, а настојали су да регрутују италијанске плаћенике, што им, барем у првој фази рата, није пошло за руком. Два одреда упутила су се, маја 1430. године, у сусрет противнику, први према Бргату, други према Конавлима. Одред који се био упутио према Конавлима, нападнут је у Љутој од Радослављевих војника, и упркос томе што се храбро борио, био је принуђен да одступи према Дубровнику, изгубивши притом и свог заповедника, дубровачког властелина Ивана Лампре Цријевића. Радослављеви војници “оборили су се тада, по хроничаревим речима огњем и мачем, на жупу Жрновницу”.⁸² Нешто касније, Дубровчани су упутили Ђурђа, Љеша и Стефана “албанске капетане”, према тврђави Клобук, са наређењем да Радославу нанесу “што је могуће већу штету”. Њихов успех подстакао је дубровачку владу да из Конавала предузме снажну офанзиву ка Требињу, како би се Радослављевој територији нанела што је могуће већа штета. Дубровачки одред, снаге 1.800 ратника, доиста је прешао на територију Радослава Павловића а његов заповедник, Марин Гучетић, нашавши се лицем у лице са војском Радослава Павловића која је била у пуном саставу, захтевао је да дубровачке снаге остану на окупу пред судар са непријатељем. Међутим, “албански војници” (*soldati albanesi*),⁸³ како их Рестић назива, ненавикнути на дисциплину и претпостављајући да неће учествовати у подели плена, одлучили су да се, упркос Гучетићевим молбама, повуку. Војвода Радослав Павловић искористио је ту несмотреност плаћеничког одреда и напао га док је био у повлачењу. Од потпуне пропасти га је спасила само правовремена интервенција главнине дубровачког одреда под вођством Марина Гучетића, који је претрпевши и сâм губитке, успео да спроведе “остатак те непо-

⁸² *Chronica Ragusina Junii Restii* 235. Јуније Рестић назива ратнике из Крајине и Паштровића “милицијом”. Доиста, обавестивши читаоца да су Дубровчани регрутовали “милицију” са Неретве, Крајине и Паштровића, нешто даље пише да су у очекивању “италијанских војника” (*soldati italiani*), Дубровчани упутили два одреда “милиције”, и то један према Бргату а други према Конавлима.

⁸³ Најамници из Зете, којима су Дубровчани располагали већ од почетка рата са Радославом Павловићем.

слушне солдатеске до Конавала”. У међувремену, у јулу 1430. године, стигла су Дубровчанима појачања из “властите државе, Хума, Албаније, Бара, и Неретве”, као и италијански плаћеници под заповедништвом Бела и Антонела ди Сан Ђорђо из Перуђе.⁸⁴ Са свим поменутих појачањима, Дубровник је припремао нову велику офанзиву против Радослава Павловића. У пратњи заповедника италијанских плаћеника, влада је упутила Дубровчанина Николу Берића “ваљаног и предузимљивог човека који познаје земљу и њен језик”: уколико би се међу њима појавила нека разлика у гледањима на вођење операција, требало је да се обрате Већу умољених за мишљење, осим у случају потребе доношења хитних одлука.⁸⁵ До одлучујућег војног похода Дубровчана против Радослава Павловића, међутим, није дошло и сукоб се под притиском Турака завршио миром којим је успостављено предратно стање.⁸⁶

О операцијама у последњем рату Дубровника у XV столећу, против херцега Стефана Вукчића-Косаче, после којег град “није видео непријатељску војску пред својим зидовима све до почетка XIX века” (Сима Ћирковић), постоји богата историјска литература.⁸⁷ Дубровчани су, посматрано искључиво из угла војних дејстава, учествовали у четири велика похода, у оквиру рата против херцега.⁸⁸ У

⁸⁴ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 235-236

⁸⁵ *Litterae et Commissiones Levantis* X, 184-184 ; 22. VII 1430). Занимљиво је, да је одржавање дисциплине међу италијанским најамницима као и међу „домаћим“ најамницима, у потпуности препуштено италијанском капетану.

⁸⁶ О извесним одликама дубровачког ратовања против војводе Радослава Павловића, биће такође речи даље, уз разматрање рата са херцегом Стефаном Вукчићем Косачом.

⁸⁷ Посебно монографија посвећена херцегу Стефану из пера Симе Ћирковића, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба* (даље: С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*), Београд 1964. као и сведочанства једног учесника у рату, италијанског кондотјера Броља де Лавело о којима је исти аутор писао у незаобилазној расправи *Вести Броља де Лавело као извор за историју Босне и Дубровника* (даље: С. Ћирковић *Вести Броља де Лавело*), Историјски часопис 12-13, 167-188, 1963. Видети и С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 297-306.

⁸⁸ Као и Конаваоски рат, тако се и рат против херцега Стефана, за Дубровчане само у мањој мери водио на бојном бољу. Од војних успеха или неу-

сва четири похода, у неједнакој мери, учествовали су страни најамници, и сва четири војна похода завршила су се, у целини гледано, неповољно за Дубровчане.

До прве битке, и првог учешћа најамника у овом рату, дошло је 1. јула 1451. године, код Томбе на Бргату: опколивши дубровачки одред, херцегове снаге су га нападе са две стране и тешко поразиле. Дубровчани су на положај извели вероватно око 2.000 ратника, и међу њима нешто више од сто италијанских најамника, регрутованих у Апулији априла 1451. године: у бици је, према једном дубровачком извору, око 400 дубровачких војника убијено, рањено или заробљено, док је према једном другом такође дубровачком извору, погинуло 54 најамника.⁸⁹

Непосредно уочи битке код Томбе, 27. јуна, Дубровчани су упутили изасланике за господаре Риминија и Урбина, Сигисмунда Малатесту и Федерика од Монтефелтра: изасланици су код првог унајмили 350, а код другог 150 војника, који су по казивању Броља де Лавело смештени у Стон. Из Стона је, са дозволом дубровачких власти, али уз искључиво учешће италијанских најамника, вероватно у августу 1451. предузет и један поход на херцегову територију, који се, услед лоше организације, поразно завршио.⁹⁰

Трећи поход у којем су учествовали италијански најамници поведен је у децембру 1451. године, са циљем да се од херцега претотму Конавли. У њему су најамници учествовали уз дубровачке јединице. Цео подухват Брољо де Лавело приказује као војни промашај, који се завршио тешким поразом 13. децембра 1451. и за који су били криви Дубровчани, упавши у клопку коју им је поставио хер-

спеха, важнија је била подршка Порте, Угарске, или босанског краља Томаша.

⁸⁹ То су реалне процене дубровачких губитака, које прихвата и Сима Ћирковић. Брољо де Лавело, као и сами Дубровчани у неким другим приликама оперишу већим бројкама које нису уверљиве. О бици на Томби види: *Вести Броља де Лавело*, 174.

⁹⁰ С. Ћирковић, *Вести Броља де Лавело* 175-177. Убрзо после ове операције, почетком септембра 1451. године дошло је до херцегове опсаде Дубровника, у којој је град тешко страдао. Улога најамника у одбрани града (артиљериски двобоји, и организовани противнапади) није била пресудна. Видети С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 164-166.

цег, али у нешто мањој мери и остали италијански коместабили осим самог Броља, који су без много оклевања усвојили лоше смишљени дубровачки план похода на Конавле.⁹¹

Најзад, последњи пут у рату са херцегом, италијански најамници учествовали су приликом пружања помоћи његовом сину Владиславу, који се побунио против оца марта 1452. године. У војном походу учествовали су до јуна исте године, када су повучени у Дубровник, а главна им је улога вероватно била чување понтонског моста на Неретви, преко кога је требало да краљ Томаш, побуњена хумска властела и Дубровчани да продру у херцегове земље.⁹²

Широко ослањање на најамнике у војним дејствима против краља Остоје, војводе Радослава Павловића и херцега Стефана Вукчића Косаче, понекад тек наговештено, а понекад до појединости описано у документарним или наративним изворима, доиста је велика новина у дубровачким ратовима XV столећа. Поменућа пракса већ је била широко распрострањена међу државама на италијанском тлу, у првом реду у Венецији. Упоредивање праксе у Дубровнику и у Венецији, мада би широко превазилазило оквире овог рада, могло би уз сву неопходну опрезност, пружити нека занимљива сазнања о методама ратовања, односно о статусу најамничких одреда и њихових заповедника, у две, по друштвеној и економској структури, сличне државе. Овде ће перспективе за такво упоређивање бити наведене само у најкраћим цртама, као наговештај једног могућег истраживања, и то у вези са бројним стањем најамничких снага и са њиховим командним кадром, у вези са облицима наоружања најамничких одреда, и најзад, што је можда најважније, у вези са аутономијом одлучивања у самим ратним дејствима Млечана и Дубровчана.⁹³ Дубровчани су у ратовима против краља Остоје, војводе Радо-

⁹¹ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 169; С. Ћирковић, *Вести Броља де Лавело*, 177-183.

⁹² С. Ћирковић, *Вести Броља де Лавело*, 187-188.

⁹³ О војном уређењу млетачке државе у XV и XVI веку, исцрпно су писали М. Е. Mallet и Ј. R. Hale, у књизи *The Military Organization of a Renaissance State*, Cambridge 1984; значајна је и расправа Ј. R. Hale, *War and public opinion in Renaissance Italy*, у *Italian Renaissance studies*, ed. Ernest Frazer Jacob, London, 1960, 94-122.

слава Павловића и херцега Стефана Вукчића Косаче користили најамнике са источне и западне јадранске обале.⁹⁴ Домаћи најамници били су, као што је поменуто, регрутовани међу становницима Крајине и међу Зећанима, а било је и покушаја, истина неуспешних, у рату против краља Остоје, врбовања турских ратника, посредством Мркше Жарковића, господара Валоне.⁹⁵ Јуније Рестић међу најамницима у рату против Радослава Павловића помиње и “Албанаце”.⁹⁶ У Конаваоском рату, на страни Дубровчана учествују и италијански најамници, о којима се нешто дознаје из врло уопштено формулисаних одлука већа о регрутовању, и у знантно већој мери, из већ наведене хронике Јунија Рестића.⁹⁷ У току прве две године рата против херцега, 1451-1452, на страни Дубровчана учествује највећи број италијанских најамника (пет стотина према казивању Броља де Лавело), не рачунајући најамнике регрутоване у Апулији, независне од Брољове групе, који су учествовали у бици код Томбе.⁹⁸

Више-мање стално ратно стање између Венеције и Милана, од двадесетих до педесетих година, обавезивало је Венецију на издржавање сталне плаћеничке војске са којом се снага дубровачких одреда ни у једном тренутку није могла мерити.⁹⁹ На челу млетачких најамника налазили су се генерални капетани (*capitanei generali*), познати широм Италије по својим војничким способностима и ратним заслугама (Кармањола, Колеони, Гатамелата), и моћни територијални господари попут Сигисмунда Малатесте из Риминија и Федерика де Монтефелтра, кнеза Урбина. На челу дубровачких најамника налазили су се “капетани” и “коместабили”, који су, истини за вољу, ратну срећу окушали под заповедништвом неких од горе на-

⁹⁴ У рату против босанског краља, према сачуваним изворима, нису учествовали италијански најамници.

⁹⁵ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 199.

⁹⁶ *Chronica Ragusina Junii Restii*, 235.

⁹⁷ *Ibidem*, 236

⁹⁸ С. Ћирковић, *Вести Броља де Лавело*, 174-175.

⁹⁹ Тако је савез са Фиренцом, склопљен 1426. године, обавезивао Венецију да издржава војску од 8000 коњаника и 3000 пешака у случају рата, односно 3000 коњаника и 1000 пешака у миру.

ведених славних имена,¹⁰⁰ али на знантно скромнијим војним ешалонима. Регрутовање италијанских најамника у дубровачку службу вршено је само у случају непосредне ратне опасности, и односило се обично на краће раздобље од оног за које су били ангажовани кондотјери у служби Венеције. Млечани су, наиме, својим ратницима уступали на управљање освојене земље и градове у северној Италији, додуше, неретко уз обавезу да на својим поседима одређено време издржавају најамничке снаге којима су заповедали.

Италијански ратници у млетачкој као и у дубровачкој служби били су претежно коњаници. Брољо де Лавело на више места јасно наговештава да су најамници у рату против херцега учествовали као коњички одреди: лаки коњички одреди, наоружани кратким копљима или луком и стрелом, познати под именом стратиоти, истакли су се у млетачким ратним операцијама против Турака у другој половини XV века. На крају, упоређивање аутономије одлучивања у ратним дејствима италијанских најамника у дубровачкој, односно млетачкој служби заслужује посебну пажњу.

Упркос упозорењима које су двадесетих година XV столећа слали заговорници млетачке “таласократије” (најбоље израженим у чувеном политичком тестаменту дужда Томе Моћенига из 1423. године, у којем је скретао пажњу својих суграђана на опасност од напуштања владавине морима и окретања ка територијалној експанзији), доласком Франческа Фоскарија на дуждевски престо, 1423. године, Венеција је започела ширење ка залеђу, у циљу изградње *Dominio di Terra Firma*, загазивши тако, сама или у коалицији са другим силама, у дуготрајне, понекад несрећне копнене ратове са Миланом и другим италијанским државама. Међутим, ако већ није могао да се лиши услуга најамничких одреда у борби за овладавање залеђем, млетачки патрицијат ниуколико није желео да неко, проистекао из његових властитих редова, непосредно управља тим одредима: престиж и евентуални војни успеси могли би у том случају послужити неком заповеднику, као аргумент за угрожавање самих темеља млетачке патрицијске државе. Војно руковођење најамницима

¹⁰⁰ С. Ћирковић, *Вести Броља де Лавело* 175. Дубровачки изасланици су италијанске ратнике у рату против херцега, регрутовали управо на територији, и на основу одобрења господара Риминија и Урбина.

у ратним приликама остало је тако у Венецији, у пуној мери у рукама страних “генералних капетана” (кондотјера), које су опрезни Млечани ипак окруживали мрежом својих цивилних функционера (провидура), са задатком да владу свакодневно обавештавају о свим њиховим потезима и у коренима сасеку све покушаје издаје или капитулације пред непријатељем.¹⁰¹ У ратним дејствима дубровачких одреда, колико је могуће закључити из постојећих извора, ни италијански коместабили и капетани, ни заповедници најамника са источне јадранске обале, нису имали такву аутономију одлучивања. Сачувани примери, истина малобројни, то у пуној мери илуструју и у Конаваоском рату и у рату против херцега Стефана Вукчића-Косаче. У рату против војводе Радослава Павловића, Веће умољених наложило је најамничком капетану Антонелу из Перуђе да запоседне Томбу, и да одатле чува дубровачку територију коју без дозволе Већа умољених, није смео да напусти, а у случају да непријатељ нападне Жрновницу, Шумет или Бргат, имао је право да “по своме суду интервенише”. Међутим, и ту врло релативну слободу одлучивања, одобрену Антонелу из Перуђе, Веће умољених је, као што је раније поменуто, одмах ограничило.¹⁰² Већ је наведен случај директног војног судара између војводиних и дубровачких одреда под заповедништвом Марина Гучетића, потпомогнутих “албанским” најамницима, који нису послушали наредбу дубровачког заповедника да остану на окупу, изложивши тако и себе и Дубровчане непосредној опасности уништења од стране снага босанског војводе.¹⁰³ У походима у којима су учествовали у прве две године рата Дубровника против херцега Стефана Вукчића Косаче, као што је поменуто, италијански најамници били су под заповедништвом или сталним надзором Дубровчана. У бици код Томбе, 1. јула 1451. страни најамници, међу

¹⁰¹ Судбина једног од најславнијих најамничких заповедника у служби Венеције за време ратова против Милана, Франческа Кармањоле (1380-1432), кога су Млечани, посумњавши у његову лојалност, на превару намамили у град на лагунама и тајно, по кратком поступку, смакнули, само је једна илустрација одлучности владе да свим средствима спречи могуће осамостаљивање заповедника најамничких одреда.

¹⁰² Видети нап. 85.

¹⁰³ Видети нап. 83.

којима се још нису налазили ратници са територија Сигисмонда Малатесте и Федерика де Монтефелтра из Урбина, представљали су мањину, која извесно није имала одлучујућу улогу. У другом војном походу против херцегове земље, недалеко од Стона, учествовали су додуше, по казивању Броља де Лавело искључиво италијански најамници, али уз изричито одобрење Дубровчана које су претходно обавестили о својим намерама.¹⁰⁴ Поход на Конавле, децембра 1451. од почетка до краја, плод је иницијативе али и несмотрености Дубровчана који су упали у херцегову клопку: што поход није завршио још тежим поразом и губицима Дубровчана, била је заслуга једног италијанског најамника, Броља де Лавело.¹⁰⁵ Последњи пут, такође по налогу Дубровчана, најамници су у априлу 1452. године учествовали у походу на Неретву, ради пружања помоћи херцеговом сину Владиславу.¹⁰⁶

На крају, када је реч о дубровачким ратовима XV столећа, није могуће отети се утиску о склоности владе, да заповедништво над страним најамницима поверава људима из редова домаћег патрицијата, односно да над свим фазама вођења војних операција задржи пуну контролу. Други утисак, који кондотјер Брољ де Лавело поткрепљује, без много поштовања према својим послодавцима,¹⁰⁷ јесте да су Дубровчани, упркос настојањима да овладају ратном вештином, од које је делимично зависио и опстанак њихове слободе, поменути вештину познавали тек површно, што им се у ратовима XV столећа више пута светило.

¹⁰⁴ С. Тирковић, *Вести Броља де Лавело*, 175.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 177-182.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 187.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 182: „...che li Ragusei non erano maestri della guerra...“ ; „chè como v’o ditto, li Ragusei non intendano el mistieri del’arme, et ogi lo vederemo per effecto“.

NENAD FEJIĆ

UN REGARD SUR LES GUERRES RAGUSAINES

Résumé

L'article est consacré à l'étude des guerres ragusaines depuis la fin du 12^{ème} siècle, jusqu' au milieu du 15^{ème} siècle. L'auteur distingue trois grandes périodes dans le déroulement des guerres ragusaines. La première entre la fin du 12^{ème} et le début du 14^{ème} siècle, et qui concerne les guerres contre les souverains serbes de la dynastie némanide, la deuxième qui concerne la seconde moitié 14^{ème} siècle, consacrée aux conflits, dans le cadre des grandes coalitions maritimes de Venise et de Gênes, et la troisième qui comprend les guerres contre les rois et seigneurs de Bosnie, au 15^{ème} siècle. Toutes ces guerres ont leurs caractéristiques propres, que l'auteur s'efforce de dégager et d'analyser. Une attention particulière est consacrée au recrutement des mercenaires étrangers, italiens en premier lieu, dans les guerres de Dubrovnik. L'attention est attirée sur le fait que les mercenaires au service de Dubrovnik bénéficient de moins d'autonomie, dans la conduite des opérations militaires, que leurs homologues au service de Venise, et qu'ils sont constamment sous le contrôle des patriciens locaux. Les mercenaires étrangers toutefois s'aperçoivent parfois des compétences plutôt limitées des Ragusains dans la direction des affaires militaires : ceux-ci se font d'ailleurs, plusieurs fois écraser au 15^{ème} siècle par leurs ennemis, notamment par les ducs Radoslav Pavlović et Stefan-Vukčić-Kosača.